

Банацька Н.А.

**Мовно-виражальні засоби розкриття
концепції “невидимої провини”
в драматичних поемах
“Вавілонський полон” та “На руїнах”**

Сьогодні не виникає жодного сумніву в тому, що твори Лесі Українки, пов’язані з біблійно-міфологічною тематикою, потребують нового осмислення-розшифрування не тільки на ідейному рівні, а й у плані використання мовно-стилістичних засобів. Проблема “невидимої провини”, котра об’єднує драматичні поеми “Вавілонський полон” і “На руїнах”, розкривається не лише методом відтворення психології людей, що потрапили у полон, виявлення рушіїв їхньої поведінки, а й застосуванням цілого комплексу мовних засобів, які вибудовуються у певну систему та служать глибшому розумінню сутності творів та тих моральних пріоритетів, яким віддає перевагу авторка.

Драматичні поеми витримані в плані протиставлення двох експресивно-орабульних начал - людського і божественного, двох філософських концепцій - безвір’я та віри, провини та спокути, які для свого мовно-поетичного здійснення вимагали двох словесно-експресивних комплексів. Лексичною домінантою в плані віри є поняття “живий Бог”. Ця категорія в контексті творів особливо ідейно навантажена й безпосередньо стосується тієї “провини”, за котру було покарано ізраїльтян. Поняття “Живий Бог” асоціюється також із надією на порятунок та єдиною умовою духовного відродження ізраїльського народу на засадах християнських чеснот, віри й любові. Речі і явища, які вводяться в образ і дію відповідно до “високої ідеї” стосуються абстрактних суспільно значущих понять та біблійних зворотів, а також виразів, що мають чи можуть мати філософське трактування. Наприклад: пророк, дух, земля, праця, хліб, душа, спасіння, очищення, прощення тощо. Це саме ті слова, про котрі Леся Українка скаже: “Благословенне слово, що гартує”.

Найбільш акцентованим є поняття “Живий Господь”. Використання прикметника “живий” має на меті довести нескінченність

Божого провидіння, як сили, що не вичерпується, залишається нетлінною, вічною. Означення “живий” зустрічається в контексті творів і в іншій інтерпретації: “живі люди”, “живий вогонь” тощо. Словосполучення “живий вогонь” синонімічне словосполучення “вогонь святий” (3,184) - символ віри, єдиної умови виходу із кризи. Ідейно навантаженим виступає слово “земля”, при чому в площині поняття “Бог” воно набуває значення “порятунку”. Згадаймо: “Лежачим краю рідного немає. ... Чий хліб і праця - того і земля” (3,177). Із темою “землі-праці” пов’язується біблійний мотив сівби та жнив. Лексеми “хліб”, “жнива” мають алегоричне тлумачення. “Хліб” - духовна пожива, котру втратили через свою байдужість необачливі “батьки”, а тому і треба братися до іншої “сівби”, щоб дочекатися інших “жнив”. Саме про це йдеться у роздумах Тірци (“На руїнах”).

Тірца:

Посіяно і зібрано давно.

Не вчора й не сьогодні, - он стернею чорніє по жнивах широке поле.

Час братися до іншої сівби

і ждати інших жнив (3,186).

Ідею спасіння поетеса пов’язує із поняттями “Бог”, “земля-праця”, а також із художнім словом, мистецтвом співу, музики. Ужите в контексті драматичних поем слово “арфа” сприймається як символ невмирущості чистої душі народу, здатної до самовідродження. Вельми прикметно, що арфи висять на вербах, - деревах, що самі по собі є вже символами життя, вітальної енергії та сили. Адже відомо, що навіть вербова гілка, просто встромлена у ґрунт, дуже швидко проростає. Арфи поки що лише гойдаються на гілках, але час прийде, і звук їх зіллється із тисячами людських голосів, що відстоюватимуть ідеали свободи. Впевненість у цьому виражає Лесина героїня:

Між вербами бринять ще наші арфи,

Ще ллються сльози в ріки вавілонські,

... Живий Господь! Жива душа моя!

Живий Ізраїль, хоч і в Вавілоні! (3,185).

Лексика із позитивним забарвленням енергетично сконденсована та визначається суґестивним характером.

На протилежному ідейному полюсі перебувають слова та вислови, що називають релігії життя мас, аксесуари побуту, явища природи тощо. Основним лексичним центром у цій низці понять-символів є “Вавілон”. Як і в Біблії, він виступає уособленням “зла”, “наси́льства”, “ненависті”, “занепаду” тощо. (10) У творах Лесі Українки “Вавілон” - це вид покарання за головний гріх ізраїльтян - нехтування вірою в Бога. Значення образу “Вавілон” розкривається за допомогою слів, окремі з яких мають метафоричний характер. Це стосується насамперед таких слів-символів як “пустиня”, “дика пустка” (3,165). Причому означають вони не географічний простір, а стан фізичного занепаду й жахливої самотності та загубленості людей у світі без віри. У “пустині-неволі” - хліб - “гіркий” (3,153), жінки - “вдови” (3,155), людські помешкання, немов цвинтар. Всюди - “горе, горе, горе” (3,155). Слово “земля” у цьому плані набуває зовсім іншого функціонального призначення, ніж розглянуте у контексті “Бог - спасіння”. “Земля” - не простір для праці, а значить - відродження, а “земля” як прихисток для мертвих, той “берег”, що символізує скінченність життя людини, її упокореність та вічний спокій. Так, дівча-підліток (драм. поема “На руїнах”) говорить, що її подружки плетуть кошики аби “носити землю на могилки над трупами батьків...” (3,177). “Вавілон” ідентифікується із смертю, пустелею. Поглиблює ці образи використання слова “каміння”. У контексті творів Лесі Українки воно набуває такого ж значення, як і в Біблії.

“Розкидане по землі каміння” - символ роз’єднаності людей. Часто ті ж самі люди використовують каміння як засіб вирішення своїх проблем. І тоді “каміння” перетворюється на символ агресії, відсутності поміркованості, є свідченням нехтування людьми Заповітів любові, миру милосердя.

Таким чином, антитеза - найуживаніший у творчості Лесі Українки прийом, мовним вираженням якого є використання пар слів з антонімічним відношенням.

У драматичних поемах “Вавілонський полон”, “На руїнах” не тільки ідейно вагомі слова набувають метафізично-притчевого харак-

теру, а й цілі фрази. що також тяжіють до того чи іншого змістового центру.

Засобом розкриття проблеми “провини” виступає пейзаж, змалювання котрого здійснюється поетесою за допомогою використання різних типів лексичних значень слів, а також художніх тропів.

Метафора “червоний захід змінює в кров широкі води Тігру та Евфрату” (др. поема “Вавілонський полон”) передає неспокій ізраїльтян за свою подальшу долю. (11) Кривавий колір не віщує нічого доброго. Кожна деталь у пейзажі передає ступінь біди, у котру потрапили іудеї: голі діти, обшарпані голодні жінки, виснажені важкою працею чоловіки.

Аналогічний за характером і пейзаж у драматичній поемі “На руїнах”. Епітети “сумний”, “сонний”, “погаслий” які вибудовуються в низку стилістичних синонімів, які точно передають стан, у котрому перебувають поневолені та ставлення їх до всього, що відбувається.

Зовсім по-іншому змальована природа, не пов’язана з обставинами людського буття. Епітети “ясна місячна ніч”, срібні верхів’я гір Марія й Сіон підкреслюють урочистість, красу природи - Господнього храму. Там, де діють вищі закони, гармонія та спокій; де людські - хаос та безлад.

Причину людських негараздів розкриває Леся Українка максимально чітко та просто:

За гріх батьків нам взяв Господь
святиню,
за нечесть прадідів забрав свій храм!
і ми тепер, як діти марнотратця,
покутуєм безвинно батьків довг
(3,156).

Зазначимо, що природа у драм. поемі “На руїнах” сповнена світлої (оптимістичної) апокаліптичності. Поетеса у такий спосіб моделювала майбутнє суспільство, котре будуватиметься згідно із Горніми Законами.

Етапи реалізації такої перспективи простежуються за допомогою образно-метафоричних засобів, зокрема одного з них - засобу “бачень”. Стилїстична синтаксична фігура “градація”, найголовніший елемент організації тексту, розкриває ступінь глибини “бачення” Тірци (драм. поема “На руїнах”). Героїня “бачить” ви- яви повного фізичного та морального занепа-

ду співвітчизників, збайдужілих до власної долі. Згодом “бачить”, що національна енергія не зникла зовсім, а продовжує нуртувати (“он ті малії, що в куренях та при багаттях удосвіта працюють неоспало...”)(3,186) Апогей її “бачень” - це суспільство майбутнього:

Душа моя вже бачить ту будову,
і знає серце, як її назвати:
в новім Єрусалимі храм новий! (3,187).

Героїня “бачить” серцем, а тому впевне- на, що побудова нового суспільства можлива лише на засадах віри. “Готуйте путь великій силі Божій, шляхи рівняйте духові його !” (3,178), - закликає вона.

У творах, що аналізуються, відбувається градація “бачень” у перспективі розвитку їх до позитивної трансформації: людська пасивність має перетворитись на активність у виборі шляхів подальшого розвитку; роз’єднаність - на інтеграцію; агресія у вирішенні проблем - на миролюбність та виваженість.

Леся Українка разом із своїми найліпшими героями вірить у подібну трансформацію, бо душа народу “жива”, а тому здатна обрати життєво необхідні орієнтири. розмірковуючи над шляхами реалізації різкої перспективи, поетеса знову послуговується апробованим засобом протиставлення “жалобних” пісень Єлеазара (“Вавілонський полон”), пісень Співця (“На руїнах”), що марно намагається пригадати бодай один рядок із плачів біблійного пророка Єремї та закликів пророчиці Тірци. Іншими словами, авторка зіставляє два світогляди, дві життєві позиції - пасивної та активної. Так, Співець, звертаючись до Тірци, говорить: “Коли б ти чула, як він (Єремїя) тут ридав великим голосом посеред пустки” (3,180). Але героїня не поділяє ностальгічних почуттів Співця, бо впевнена, що ситуація, котра склалася, потребує не сліз, а боротьби.

Із антитезою органічно пов’язується діалогічна форма викладу. Причому найбільш важливі з точки зору ідеї творів фрази подаються наприкінці віршів.

Ці прикінцеві, найбільш акцентовані речення у Святому Письмі називаються кадансами, вони мають сугестивний характер.

Аналогічно характеризуються ці фрази й у Лесі Українки. За допомогою їх авторка ви-

ражає гарячу любов героїв драматичних поем до Бога та людей, хоч вони іноді є неслухняними та нерозважливими.

Велике значення для розкриття проблеми “провини-покарання” має використання т.зв. “психологічних розділових знаків”: знак оклику, питання, знак душевного неспокою, жалю, суму, роздумів - крапка. У мові таких знаків мало, їх не вистачає на оформлення полум’яної пророчної мови.

Таким чином, порушені у драматичних поемах “Вавілонський полон” та “На руїнах” проблеми, зокрема проблема “невидимої провини” розкриваються не тільки оригінальною інтерпретацією біблійного сюжету, образів, вдало вжитими прийомами архітекτονіки, методами психологічного змалювання, а й добором мовностилістичних засобів: контрастної лексики, старослов’янізмів, різних типів лексичних значень слів - стилістичних синонімів, антонімів; тропів (характеристичних епітетів, порівнянь, метафор); стилістичних синтаксичних фігур - градація дій, негативних характеристик юрби, персонажів; релігійної фразеології тощо.

Для розкриття авторського задуму Леся Українка послуговується діалогами і полілогами, у зв’язку із чим у творах і забезпечується сингармонізм почуттєвого й раціоналістичного. Простежується певна усталеність у використанні письменницею словесно-виражальних засобів як на одній синхронній стадії, так і у діахронії з метою відтворення актуальних проблем сучасності.

Інтерпретація біблійної тематики, засобів біблійної поезики піднімало мистецько-художню значимість творів Лесі Українки до світового рівня, уможливило розкриття особливостей українського світобачення, української національної вдачі, слугувало з’ясуванню перспектив історичного пояснення, а також впливало на душу читачів та керування їх на дорогу Господню.

Література:

1. Українка Леся. Зібрання творів у 10 т.- К., 1964.- Т. 3.- С. 155. При посиланні на це видання в драмах зазначимо том і сторінку.
2. Яцелко М. Дебют (передмова до статті Бетко І.

“Біблія як джерело ідеї у творчості Лесі Українки” // Слово і час,- 1991.- № 3.- С. 27.

3. Тудор С. Вихід слова: Європейські мотиви в творчості Лесі Українки // Українка Леся. Публікації. Статті. Дослідження.- К., 1960.- III.- С. 127.

4. Харченко А. Неволя і руїна: “Вавілонський полон” і “На руїнах” // Українка Леся. Твори: в 12 т.- К., 1928.- Т.5.- С. 139.

5. Ортега-і-Гассетх Х. Безхребетна Іспанія // Вибрані твори.- К., 1994.- С. 191.

6. Шлемкевич М. Загублена українська людина.- К., 1992.- С. 32.

7. Платон. Держава // Твори: В 3 т.- М., 1971.- Т.3.- Ч.1.

8. Гельвецій К. О человеке // Соч.: в 2 т.- М., 1974.- Т. 2.- С. 183.

9. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця XIX - початку XX століть // Українська мова і література в школі.- 1991.- № 10.- С. 66.

10. Дем’янівська Л. Українська драматична поема.- К., 1984.- С. 48.

11. Голомб Л. Символіка Старого Заповіту в творчій самосвідомості Лесі Українки як миття в “країні неволі” / / Леся Українка і національна ідея.- К., 1997.- С. 50.

12. Шпильова О. Драматичні поеми Лесі Українки “Вавілонський полон” і “На руїнах” // Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження.- К., 1960.- С.210.